

УДК 159.9

Асоцький Віталій Вікторович, науковий співробітник відділу організації та координації науково-дослідної діяльності навчальних закладів Науково-методичного центру навчальних закладів МНС України.

Asotsky Vitaly Viktorovich, scientific associate of the department of organization and coordination of scientific-research activity of educational establishments of the Scientific and methodological center of the educational establishments of the Ministry of Emergencies of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЧАЛЬНИКІВ КАРАУЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена аналізу специфіки професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. В даній статті зроблено акцент на професійній діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Зокрема, зазначені основні професійні завдання, виділені та проаналізовані особливості професійної діяльності начальника караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Визначенні небезпечні фактори, що впливають на начальника караулу та його підлеглих під час виконання професійних завдань з ліквідації пожеж, природних чи техногенних надзвичайних ситуацій. Зазначено, що психологічною особливістю праці начальника караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту є те, що він, разом зі своїми підлеглими, цілеспрямовано входить у ситуацію, яка несе в собі реальну екзистенціальну загрозу. Зауважено, що умови професійної діяльності мають безліч стресогенних чинників, які зовсім по-різному впливають на психіку особистості фахівця Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: професійна діяльність, стресогенні фактори, фахівець ДСНС України.

Статья посвящена анализу специфики профессиональной деятельности специалистов оперативно-спасательной службы гражданской защиты. В данной статье сделан акцент на профессиональной деятельности начальников караулов оперативно-спасательной службы гражданской защиты. В частности, указаны основные профессиональные задачи, выделены и проанализированы особенности профессиональной деятельности начальника караула оперативно-спасательной службы гражданской защиты. Определены опасные факторы, влияющие на начальника караула и его подчиненных при выполнении профессиональных задач по ликвидации пожаров, природных или техногенных чрезвычайных ситуаций. Указано, что психологической особенностью труда начальника караула оперативно-спасательной службы гражданской защиты является то, что он, вместе со своими подчиненными, целенаправленно входит в ситуацию, которая несет в себе реальную экзистенциальную угрозу. Замечено что условия профессиональной деятельности имеют множество стрессогенных факторов, которые совершенно по-разному влияют на психику личности специалиста Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, стрессогенные факторы, специалист ГСЧС Украины.

PECULIARITIES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE COMMANDERS OF THE GUARD OF THE EMERGENCY-RESCUE SERVICE OF THE CIVIL DEFENSE

The article deals with the analysis of the peculiarities of the professional activity of the specialists of the emergency-rescue service of the civil defense. The special attention in the article is paid to the professional activity of the commanders of the guard of the emergency-rescue service of the civil defense. Particularly the article defines the main professional tasks, underlines and

analyses the peculiarities of the professional activity of the commander of the guard of the emergency-rescue service of the civil defense. Dangerous factors that influence the commander of the guard and his subordinates during liquidation of the fire, emergency situations of natural or anthropogenic character are given in the article. The author indicates that the psychological specification of the work of the commander of the guard of the emergency-rescue service of the civil defense is that he and his subordinates purposefully meet the situation that carries a real existential danger. It is also indicated that the conditions of the professional activity has many stress factors that have different impact to the mentality of the specialist of the State Emergency Service of Ukraine.

Key words: professional activity, stress factors, a specialist of the State Emergency Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Професійна діяльність начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРС ЦЗ) є однією зі специфічних форм людської діяльності. З психологічної точки зору, вона поєднує в собі аспекти навчання (заняття за програмою професійної підготовки), праці (різні види господарських робіт), спорту і проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з порятунку людей, гасіння пожеж, ліквідації аварій на промислових підприємствах, в інших надзвичайних ситуаціях. Зазначимо, що професійні обов'язки та завдання, які виконує начальник караулу ОРС ЦЗ протікають в складних умовах надзвичайної ситуації. Практично кожного дня він та його підрозділи стикаються з ситуаціями, які загрожують життю та благополуччю не лише населення, а й власному життю, життю колег. На їх очах дуже часто гинуть діти, дорослі люди, трапляються різноманітні кризові ситуації. Хотілося звернути увагу, ще на одну особливість професійної діяльності начальника караулу ОРС ЦЗ – це надзвичайна відповідальність за результати особистих дій у процесі вирішення складних задач оперативного чергування, що створюють певний емоційний фон, напруженість, вимагають високої свідомості і почуття відповідальності.

Особливу роль в ефективності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ відіграє зниження впливів негативних факторів на психіку підлеглих: страху; паніки; прийняття помилкових рішень; проявів недисциплінованості і т.п. Як бачимо, умови професійної діяльності мають безліч стресогених чинників, які зовсім по-різному впливають на психіку особистості фахівця Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України).

Професійна діяльність начальника караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту передбачає наявність певних професійно важливих якостей, знань і умінь при діях у надзвичайних ситуаціях.

Сьогодні, проведені певні психологічні дослідження, присвячені окремим аспектам діяльності фахівців екстремального профілю, але вивчення професійно-важливих якостей начальників караулів ОРС ЦЗ практично відсутнє. Тому в даній публікації проаналізуємо специфічні особливості професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ. Завдяки такому аналізу зможемо виділити та дослідити професійно-важливі якості, якими повинен володіти начальник караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту

Метою даної публікації є розгляд та психологічний аналіз особливостей професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення професійної діяльності фахівців пожежно- та аварійно-рятувальних підрозділів МНС фактично стала розроблятися лише з кінця 90-х років ХХ століття.

Суттєве значення для вивчення проблеми взаємозв'язку професійної діяльності та особистості працівника МНС мали наукові розробки таких вчених: вивчення психофізіологічних особливостей пожежно-рятувальника (В.І. Медведєв, 1993; М.І. Мар'їн, С.І. Ловчан, 1998; В.П. Бут, 2008 та ін.); аналіз умов праці фахівців основних спеціальностей в межах МНС (М.І. Мар'їн, 2001; А.Г. Снісаренко, 2011; І.О. Поляков, 2012

та ін.); вивчення соціально-психологічних детермінант ефективності, успішності та надійності професійної діяльності (А.П. Самонов, 2001; Д.В. Лебедев, 2008; Ю.О. Приходько, 2010 та ін.).

А також суттєве значення для дослідження мали законодавчі та нормативно-правові документи, що регламентують діяльність органів та підрозділів МНС України.

Виклад основного матеріалу. Діяльність ОРС ЦЗ чітко регламентується законодавчими та нормативно-правовими актами. Відповідно до законодавчих та нормативно-правових актів ОРС ЦЗ є спеціальним воєнізованим формуванням, на яке покладається захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного і військового характеру, участь у заходах територіальної оборони, а також міжнародних рятувальних та інших гуманітарних операціях.

Основними функціями ОРС ЦЗ є: організація захисту населення і територій від НС, надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги потерпілим; проведення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення; забезпечення постійної готовності сил і засобів цивільного захисту до запобігання НС та ліквідації їх наслідків [4].

Посада начальника караулу ОРС ЦЗ є характерною для оперативної діяльності, оскільки він очолює протягом чергової зміни основну тактичну одиницю в ОРС ЦЗ – караульну службу. Його діяльність – специфічна за своєю структурою, цілями, мотивами, засобами і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами протікання.

Фахівець зазначеного профілю в межах ДСНС України виконує такі основні завдання:

- здійснює керівництво діяльністю підрозділу;
- забезпечує підтримання постійної оперативної готовності караулу до дій за призначенням та дотримання розпорядку дня;
- оцінює оперативну обстановку до прибуття старшого начальника, визначає головний напрям дій особового складу караулу;
- керує особовим складом караулу на всіх етапах дій щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- у межах службової підготовки організовує та проводить заняття з особовим складом щодо роботи в апаратах захисту, з технічними засобами зв'язку, реєстрації інформації тощо;
- контролює дотримання особовим складом караулу правил безпеки праці в аварійних ситуаціях, на заняттях, навчаннях тощо;
- у разі відсутності старшого начальника виконує його функції під час ліквідації надзвичайних ситуацій;
- здійснює заходи щодо взаємодії з аварійними службами та службами життєзабезпечення;
- забезпечує надання першої медичної допомоги потерпілим на пожежах;
- забезпечує аналіз аварійного становища на закріплених об'єктах, стану роботи із запобігання виникненню надзвичайних ситуацій;
- розробляє та впроваджує заходи щодо посилення несення служби залежно від обставин, що склалися;
- контролює якісне несення служби вартувими, дозорними та особами внутрішнього наряду чергової караулу;
- забезпечує підтримання порядку у службових приміщеннях, носіння встановленого форменого одягу підлеглими;
- забезпечує утримання та належну експлуатацію спеціальної техніки, обладнання, засобів зв'язку і сигналізації, їх облік, ремонт та випробування;
- контролює дотримання працівниками вимог керівних документів з питань службової діяльності;
- сприяє підвищенню кваліфікації особового складу;

- складає індивідуальні плани, плани-конспекти, інші навчально-методичні документи;

- забезпечує правильну експлуатацію службових та побутових приміщень підрозділу, дотримується інструктивних вимог щодо роботи з документацією, збереження документів [2].

Серед описаних завдань начальників караулів ОРС ЦЗ, А.Г. Снісаренком доцільно виділяються **управлінські особливості** даного виду діяльності:

1. Автономність розміщення частин і підрозділів. Це вимагає від фахівців самостійності, ініціативи, самокритичності в оцінці своїх рішень, активності в службовій і суспільній роботі, високих організаторських якостей і компетентності у комунікативній діяльності.

2. Тривалість і тіснота взаємодії з підлеглими на спільних чергуваннях, що визначає вміння фахівця переборювати психологічні бар'єри при спілкуванні, знімати зайве напруження і формувати позитивний соціально-психологічний настрій у колективі.

3. Велика самостійність у проведенні заходів (культурних, масових, спортивних і господарських), яка потребує від фахівців широкої ерудиції, культури, вміння зацікавити людей, грамотно та ясно сформулювати свою думку і говорити експромтом, без попередньої підготовки.

4. Колективний характер праці. Всі номери оперативного розрахунку на пожежних та аварійно-рятувальних автомобілях працюють згідно з табелем обов'язків, тобто їх праця є колективною. Помилка одного з номерів розрахунку призводить до невиконання оперативного завдання цілим підрозділом. Це накладає велику відповідальність на фахівців.

5. Надзвичайна відповідальність за результати особистих дій у процесі вирішення складних задач оперативного чергування, що створюють певний емоційний фон, напруженість, вимагають високої свідомості і почуття відповідальності. Особливе значення має оптимальна організація спілкування у процесі чергування, в однорідних умовах, обмежених і одночасно надмірних міжособистісних контактах.

6. Динамічність у змінах умов оперативно-тактичної роботи, яка зумовлена різкою і раптовою зміною обстановки при виникненні й розвитку надзвичайної ситуації, постійними переходами від оперативного чергування до безпосереднього ведення оперативно-тактичних дій. Ця обставина вимагає від фахівця рішучості та хоробрості, вміння оволодіти ситуацією, внести чіткість і порядок в організацію, не допустити паніки і дезорганізації.

7. Не всі підлеглі в умовах екстремальної ситуації розуміють сенс подій, які відбуваються, тому що отримують лише ту інформацію, яка потрібна для виконання їх обов'язків. Для ефективного виконання функцій управління в цих умовах велике значення мають: вміння говорити логічно, точно, не допускати двозначного тлумачення отриманих розпоряджень, а також вміння тоном, емоційним наповненням команди або розпорядження вселяти впевненість в успішному виконанні задач підлеглими [4].

Таким чином, професійна діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ є складним процесом, що відбиває основні властивості загального феномена діяльності, зокрема цілеспрямованість, предметність, перетворюючий і усвідомлений характер, детермінованість умовами служби. *Вона, в широкому розумінні, є формою суспільної діяльності і має соціально-політичний характер.* За допомогою цієї діяльності здійснюється протипожежний захист об'єктів, цивільний захист населення та територій від надзвичайних ситуацій, надання допомоги людям. У цілому її зміст визначається трьома складовими: запобігти, врятувати, допомогти.

У більш вузькому розумінні діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ – це процес виконання фахівцями завдань служби, робота з пожежною та аварійно-рятувальною технікою, пожежно-технічним та аварійно-рятувальним обладнанням, несення оперативного чергування, ведення безпосередніх оперативних дій з ліквідації НС та їх наслідків, евакуація в безпечну зону та забезпечення першочергових потреб потерпілого населення, проведення рятувальних робіт на водних та гірських об'єктах, на об'єктах

транспорту, робота в задимленому середовищі та в зоні дії високих температур, робота на висотах та від'ємних висотах. Дана діяльність характеризується специфікою взаємовідносин (суворістю субординації), необхідністю великого фізичного, морального та розумового напруження сил фахівців [2].

Результати дослідження, проведеного А.Г. Снісаренком у 2011 році, а також аналіз законодавчих та нормативно-правових актів дозволили встановити, що особливостями професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ є:

- висока відповідальність як керівника за прийняті рішення, вчинки та дії
- дефіцит часу й відсутність належної інформації, що потрібна для організації відповідних дій та прийняття відповідного рішення;
- невизначеність завдання у зв'язку з незвичністю і складністю просторового орієнтування в незнайомій місцевості;
- наявність несподіваних і раптово виникаючих перешкод, що ускладнюють виконання бойової задачі.
- неперервність нервово-психічного напруження, що спричинено систематичною роботою в небезпечному середовищі (за високої температури, сильної концентрації диму, обмеженої видимості тощо);
- постійна загроза для життя і здоров'я (можливі завалення палаючих конструкцій, вибухи пари і газів, отруєння шкідливими речовинами, що виділяються у процесі горіння);
- негативні емоційні впливи та стресові розлади (винесення поранених і обпечених людей, смерть або каліцтво підлеглого, смерть або каліцтво дитини, урятувати яких не було можливим, стрибання людей з поверхів висотних будівель внаслідок паніки і т.п.);
- значні фізичні навантаження, що виникають внаслідок високого темпу роботи з рятування людей і гасіння пожеж, розбирання конструкцій, перенесення пожежно-технічного обладнання на значні відстані;
- труднощі, зумовлені необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (в тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях), що ускладнює дії, порушує звичні способи просування, робочі пози (просування плазом, робота лежачи тощо)-неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі;
- дискомфортний стан через перебування в бойовому одязі та спорядженні [4].
- необхідність підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, щоб стежити за зміненням обстановки на пожежі, тримати в полі зору стан численних конструкцій, технологічних агрегатів і установок у процесі виконання бойової задачі на палаючому об'єкті.

Під час виконання професійних завдань з ліквідації пожеж, природних чи техногенних надзвичайних ситуацій начальник караулу ОРС ЦЗ спільно зі своїми підлеглими піддається впливу різноманітних небезпечних і шкідливих факторів:

1) фізичні фактори – являють собою небезпеку для здоров'я начальників караулів рухомі частини машин і механізмів, конструкції, що руйнуються, низькі й високі температури, підвищена запиленість, загазованість, вологість, високий рівень шуму й вібрацій, знижена освітленість, підвищений рівень іонізуючих випромінювань тощо.

2) хімічні фактори – наявність у робочому середовищі токсичних, подразнюючих, канцерогенних, сенсibiliзуючих і мутагенних речовин.

3) біологічні фактори – наявність у робочому середовищі хвороботворних мікроорганізмів: бактерій, вірусів тощо.

4) психофізіологічні фактори – наявність під час виконання завдань за призначенням понад нормативних фізичних і нервово-психічних перевантажень [4].

Хотілося б зазначити, що найбільш могутнім об'єктивним, екстремальним фактором у професійній діяльності начальника караулу ОРС ЦЗ є високе психоемоційне напруження, що виникає внаслідок:

- ✓ загрози для власного життя і життя колег по службі;
- ✓ моральної відповідальності за життя підлеглих та людей, яких рятують на пожежах

(у надзвичайних ситуаціях);

- ✓ недостатності інформації;
- ✓ дефіциту часу на прийняття рішень і виконання необхідних дій;
- ✓ відповідальності за виконання службової задачі;
- ✓ виникнення несподіваних перешкод, що ускладнюють виконання службової задачі.

Наявність зазначених стресогенних факторів створює великі труднощі в роботі не тільки начальників караулів ОРС ЦЗ, але й їх підлеглих, знижує їх фізичну і психічну працездатність [1]. До прибуття підрозділу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на місце трагедії відкривається гнітюча картина, викликана наслідками вибуху або пожежі: руйнування конструкцій будівлі, волення про допомогу потерпілих, стогони помираючих людей, обгорілі тіла загиблих... Все це, без сумніву, впливає на психічний стан працівників ОРС ЦЗ.

Для начальника караулу ОРС ЦЗ характерною є робота в режимі очікування [1]. Навіть перебуваючи у стані оперативного спокою, начальник караулу зберігає готовність до екстрених дій.

За даними А.П. Самонова [3], у деяких пожежних хвилювання, викликане очікуванням пожежі, супроводжується реакцією, яка може перевищувати реакцію, що виникає під час пожежі.

Важливішою стресогенною дією, що викликає стан емоційної напруженості, володіє сигнал тривоги. Статистика свідчить, що щодобово у підрозділах ОРС ЦЗ лунає близько 1,5 тис. сигналів тривоги; упродовж однієї години пожежні більше 100 разів виїжджають на пожежі й аварії [4]. Емоційний стрес, що виникає з отриманням сигналу на виїзд, тривалий час не зникає і після повернення з пожежі і може стати причиною появи у пожежних провалів у пам'яті, коли вони не в змозі описати послідовності своїх дій.

Комплекс впливаючих несприятливих фізичних, хімічних і біологічних факторів навколишнього середовища в поєднанні з такими сильними психогенними подразниками як переживання загрози здоров'ю і життю, вигляд загиблих, обгорілих і травмованих на пожежі людей, дефіцит інформації й часу на обдумування і прийняття адекватного рішення, висока відповідальність за виконання службової задачі, наявність несподіваних, раптово виникаючих перешкод тощо – здатні викликати не тільки у пожежних, але й їх керівників – начальників караулів ОРС ЦЗ сильний емоційний стрес.

Одночасно з нервово-психічним напруженням працівники ОРС ЦЗ зазнають значних фізичних навантажень, викликаних високим темпом роботи при евакуації потерпілих і пов'язаних з розбиранням конструкцій і обладнання, прокладанням рукавних ліній, роботою з пожежно-технічним обладнанням, евакуацією матеріальних цінностей тощо.

Психоемоційне напруження начальника караулу ОРС ЦЗ, зумовлене характером екстремальної професійної діяльності, може викликати суб'єктивні фактори стресу (брак досвіду роботи на пожежах, психологічна невідповідність, низька емоційна стійкість) і негативні фактори соціально-побутового характеру (низький рівень життя, невідповідність заробітної платні рівню небезпеки праці, недостатня соціальна захищеність як самого спеціаліста, так і членів його родини, невлаштованість з житлом тощо), які не сприяють реалізації основних життєвих потреб.

Хотілося б зазначити, що психологічною особливістю праці начальника караулу ОРС ЦЗ є те, що він, разом зі своїми підлеглими, цілеспрямовано входить у ситуацію, яка несе в собі реальну екзистенціальну загрозу. Необхідною умовою такого навмисного включення в ситуацію пожежі й успішного виконання необхідних дій з ліквідації осередку пожежі є не тільки відмінна професійна підготовка, але й сформована у начальника караулу та кожного його підлеглому пожежного емоційна стійкість по відношенню до негативних факторів, тобто здатність нормально функціонувати в умовах надзвичайної (екстремальної) ситуації.

Висновки. Професійна діяльність начальника караулу ОРС ЦЗ є найбільш небезпечною та працевитратною. Вона також специфічна за своєю структурою, цілями, мотивами, засобами і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами протікання.

Начальник караулу ОРС ЦЗ несе відповідальність за організацію аварійно-рятувальних робіт і дій з гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, за безпеку персоналу, збереження технічних засобів; саме він приймає управлінські рішення щодо ефективності роботи підлеглих, ставить завдання, згуртовує колектив, підтримує його психологічну готовність.

Фахівці ДСНС України під час гасіння пожеж і ліквідації наслідків аварій зазнають впливів значної кількості несприятливих факторів, різних за своєю природою, формами прояву, характером впливу. Не випадково професія пожежного входить у десятку найскладніших професій на Землі.

Література:

1. Екстремальна психологія : [підручник] / [Євсюков О. П., Куфлієвський А. С., Лебедев Д. В. та ін.]; за ред. О. В. Тімченка. – К.: ТОВ «Август трейд», 2007. – 502 с.
2. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: Підручник / За заг. ред. В. П. Садкового. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 244с.
3. **Самонов А. П.** Психология пожарного дела / А.П. Самонов. – Пермь: Звезда, 2001. – 600 с.
4. **Снісаренко А. Г.** Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011. – 243 с.

Для посилання

Асоцький, В.В. Особливості професійної діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту / В.В. Асоцький // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.:НУОУ, 2013. – Вип. 3 (34). – С. 179-183.